

İstanbul Süleymaniye Külliyesi'nin Malî Kaynağı Olan Kanuni Vakıfları

The Financial Source of Istanbul's Suleymaniye Complex: The Kanuni Foundations

Yasin Yılmaz

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Ankara, Türkiye

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theolog, Islamic History and Arts, Ankara, Türkiye

yyilmaz@aybu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-6186-2400>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 29.07.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 22.10.2024

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2024

DOI: 10.31591/istem.1523887

Cite as / Atıf: Yılmaz, Yasin. "İstanbul Süleymaniye Külliyesi'nin Malî Kaynağı Olan Kanuni Vakıfları". *Istem* 44 (2024), 63-90. <https://doi.org/10.31591/istem.1523887>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem>

İstanbul Süleymaniye Külliyesi'nin Malî Kaynağı Olan Kanuni Vakıfları

Öz

Vakıflar, kadim zamanlardan modern çağlara kadar ilginin artmasıyla milletlerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı, ihtiyaçları, eğilimleri, yöneticilerin ve varlıklı kişilerin verdiği öneme göre gelişerek hayatın her alanında yerini almıştır. İnsanları vakıf kurmaya iten en önemli sebep, insanın sahip olduğu mal, mülk ve değerli eşyaların yokluğa mahkûm ve dünya hayatının geçici olması düşüncesidir. Çünkü insanlar akıl, sağlık, çalışma ve mal gibi hayat için gerekli olan hususlarda aynı seviyede değildir. Kimi zengin kimi fakir, kimi güçlü, kimi zayıf olunca hayat standardı da farklılaşmıştır. Toplumlardaki bu farklılıkları ortadan kaldırmak için ilâhî dinlerin de teşvikiyle ahlakî ve insanî bir husus olan yardım devreye girmiştir.

Müslümanlar arasında da yaygın olan vakıf kurma, İslamiyet'ten önce de mevcut olmasına rağmen, temel ilkeleri ve hukukî kurallarıyla kurumsallaşmasını, İslam diniyle sağlamıştır. Hz. Peygamber döneminden itibaren, İslam Devletleri'nde hızla artan vakıflaşma Osmanlı ile zirveye ulaşmıştır. Osmanlıda sultanlar başta olmak üzere sadrazamlar, vezirler, hanedan üyeleri ve diğer varlıklı kişiler, gelenek haline gelen, yardımlaşma, eğitim-öğretim kurumları açma ve bunların varlıklarını devam ettirme, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi ve sosyal alanlara katkı sağlamak için vakıflar kurmuşlardır. Çünkü devletin sağladığı siyasî, sosyal ve ekonomik istikrara paralel olarak gelişmeye uygun bir zemin bulan vakıflar, nitelik ve nicelik yönünden en üst seviyeye ulaşmıştır.

Vakıf kurma hususunda öncü olan Osmanlı Sultanlarından Kanuni Sultan Süleyman Anadolu başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde hem kendi hem de hanedan üyeleri adına çok sayıda vakıf kurmuştur. Bunlardan birisi de İstanbul'daki kurumları için kurduğu Kanuni vakıflarıdır. Sultan Süleyman, inşa ettirdiği külliye bünyesinde bulunan cami, sıbyan mektebi, medreseler, dârüşşifâ ve imaret gibi yapılar için vakfiyede belirtildiği üzere toplam olarak 217 köy, 34 mezra, 3 mahalle, 7 değirmen, 2 dalyan, 2 iskele, 1 çayırılık, 2 çiftlik, 6 köy mahsulü, 2 ada ve 3 hisse vakfetmiştir. Söz konusu yapıların bütün masrafları, vakfın gayrimenkullerinden elde edilen gelirlerle karşılanmıştır. Bu çalışmamızda Kanuni Vakıflarının, Süleymaniye Külliyesi'ndeki dinî, sosyal ve kültürel birimlere yaptığı katkılar üzerinde durmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kanuni Sultan Süleyman, Süleymaniye Külliyesi, Vakıf Kurumu, Yardımlaşma, Vakfiye.

The Financial Source of Istanbul's Süleymaniye Complex: The Kanuni Foundations

Abstract

Foundations, from ancient times to the modern era, have increasingly influenced the socio-economic and cultural structures of nations according to their needs, tendencies, and the importance given by rulers and wealthy individuals. The primary motivation for establishing a foundation is the belief that material possessions, wealth, and valuable items are destined to decay, and that worldly life is temporary. People are not equal in terms of intellect, health, work, and wealth, and hence, their life standards vary. To address these differences in society, divine religions have encouraged ethical and humanitarian assistance.

The practice of establishing foundations, which is widespread among Muslims, existed even before Islam but was institutionalized with fundamental principles and legal rules in Islam, following the Quran's call for the wealthy to help those in need. From the time of the Prophet Muhammad, the establishment of foundations increased rapidly in Islamic states, reaching its peak during the Ottoman Empire. In the Ottoman period, sultans, grand viziers, ministers, members of the royal family, and other wealthy individuals established foundations as part of tradition to contribute to charity, open educational institutions, maintain their assets, provide health services, and support social areas. As the foundations found a suitable ground for development parallel to the political, social, and economic stability provided by the state, they reached the highest level in terms of quality and quantity.

Among the Ottoman sultans who pioneered the establishment of foundations, Sultan Suleiman the Magnificent established numerous foundations throughout the Ottoman lands, especially in Anatolia, in his own name and that of his family members. One of these is the Kanuni Foundations he established

for institutions in Istanbul. Sultan Suleiman endowed a total of 217 villages, 34 hamlets, 3 neighborhoods, 7 mills, 2 fishery stations, 2 docks, 1 pasture, 2 farms, 6 village produce, 2 islands, and 3 shares, as specified in the foundation charter, for the structures including the mosque, primary school, madrasas, hospital, and soup kitchen within the külliye he commissioned. The expenses of these structures were covered by the revenues from the properties of the foundation. This study will focus on the contributions of the Kanuni Foundations to the religious, social, and cultural units within the Süleymaniye Complex.

Keywords: *Suleiman the Magnificent, Suleymaniye Complex, Foundation, Mutual Aid, Foundaiton Charter.*

Giriş

Kanunî Sultan Süleyman, uzun süren hükümdarlığı döneminde siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda büyük başarılar elde etmiştir. Gerçekleştirdiği başarılar arasında en önemlisi devrinin görkemine ve kendi statüsüne uygun şekilde adını yatsatmak için dini, kültürel ve sosyal alanlarda kurduğu müesseselerdir. İstanbul'da Süleymaniye Külliyesi bünyesinde oluşturduğu bu müesseselerde yapılacak hizmetlerin belirlenen amaca uygun olarak yapılması, varlığını devam ettirmeleri, görevlilerin çalışma şartları ve vakfedilen yerleri içine alan vakfiye hazırlatmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı'nın muhtelif coğrafyalarında kurduğu vakıfların vakfiyeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Arşivin beş ayrı defterinde bulunan vakfiyeler, Kanunî Vakfiyesi, aynı vakfiyenin başka bir nüshası, Sular Vakfiyesi ve Şam'daki hayır kurumlarına ait iki vakfiyedir. Arşivdeki nüshalardan Kanunî Sultan Süleyman'ın Şam'daki vakıflarına ait vakfiyesinin, 7 Receb 964/6 Mayıs 1557 ve Sular Vakfiyesinin Cumade'l-ülâ 973/Kasım 1565 tarihinde tanzim edildiğini metinlerinden öğreniyoruz. Fakat Kanuni'nin İstanbul'daki Süleymaniye Külliyesi ve diğer hayır kurumlarına ait vakfiyenin tanzim tarihi bilinmemektedir. Biz bu makalede Kanuni Vakfiyesi özelinde hem genelde vakfiyelerin nasıl incelenmesi gerektiği hususları hem de Süleymaniye Külliyesinin malî kaynağı olan vakfiyenin üzerinde durmaya çalışacağız.

1. Vakfiyenin Şekli Özellikleri ve İçeriği

1.1. Vakfiyenin Şekli Özellikleri

İncelenecek olan vakfiyeyi önce şekil yönünden incelemek gerekir. Kanunî Sultan Süleyman'ın yazdırdığı bu vakfiyenin içeriği, hukukî olarak¹ şöyle sıralanmıştır.²

a. Mukaddime; Vakfiyelerin ortak özelliği olan bu bölüm, Allah'a şükür ve Peygamber'e salâvatla başlıyor. İncelenen vakfiyede de Kanunî Sultan Süleyman övülerek, İslâm'a yaptığı hizmetler anlatılıyor ve bundan sonraki sayfalarda hayır ve hasenat yapmanın önemi, mükâfatı ile ilgili ayet ve hadisler zikrediliyor.³ Tuğrada vâkıfın ve babasının adı, mesleği, şahsi özellikleri ve toplumdaki konumu dile getiriliyor. Tuğranın altında vakfın tasdikinin Rumeli Kazaskeri Hamid b. Muham-

¹ Bk. Fatih Mehmed II Vakfiyesi, Ankara: VGM Yayınları, 1938; Kanunî Sular Vakfiyesi, VGMA, D. 1388; Kanunî Şam Vakfiyesi, VGMA, D. 1389, 1391.

² Vakfiyelerin muhtevaları hakkında geniş bilgi için bk. Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995).

³ Kanunî vakfiyesi, 1-7

med tarafından yapıldığını bildiren bir açıklama bulunuyor.⁴

b. Vakfın yapılmasına esas olan kurumların inşası ve kurumların belirlenmesi:

Vakfın tasdik hüccetinden sonra, vakfın tesis amacı ve gerekçeleri, hayır için vakfedilen menkul/gayrimenkuller, hayır kurumlarında yapılacak hizmetler, vakfedilen mülklerin işletim esasları, vakıf hizmetlerinde çalıştırılacak personelin nitelikleri, çalışma ilkeleri, ücretlerinin miktarı ve cinsi, vakfa ait yapıların termim ve tamiri, hizmetlerin vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda idaresinden ilk derecede sorumlu olan “*mütevelli*” ve idarî hizmetlerde çalışanlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Vakfiyenin ilerleyen sayfalarında hayır ve vakıf yapmanın önemini bildiren bazı ayetler, hadisler ve beyitlerle bir değerlendirme yapılıyor.⁵ Bu arada vakfın faydaları, daha önce ecdadın yaptıkları, vakıftan yararlanacaklar, Kanunî Sultan Süleyman'a atfedilen nitelikler, unvanları ve zaferleri anlatılıyor.⁶ Bunların yanında kurulan tesisler ile bunların inşa sebepleri zikredilerek ve şöyle sıralanıyor: Babası Yavuz için cami ve medrese, oğlu Şehzâde Mehmed için cami, medrese, imaret ve sıbyan mektebi, Eski Saray yakınında kendi adına inşa ettirdiği cami, imaret, minare ve şadırvanın özellikleri, caminin mühendislik ilminin ilkelerine göre inşa edilerek süslendiği, imaret hakkında bilgiler, caminin kiblesinde bir dâru'l-hadis, doğusunda iki medrese, batısında iki medrese, medreselerde neler okutulacağı, dâru't-tâlm, dâruşşifâ, tıp medresesi ve talebe odaları inşa edildiğini belirtmektedir.⁷ Vakıf için yapılan tesisler açıklandıktan sonra vakfedilen mülkler, buldukları mekânlar ve cinsleriyle beraber tek tek yazılmıştır.⁸

c. Vakfın Dayandığı Hukukî Prensipten: Vakfedilen yerlerin Hz. Muhammed'in dini, şer'î şerifi, İmam Ebû Hanife'nin içtihadı ve mezhebi üzere yapıldığı belirtilmektedir.⁹

d. Bundan sonra bütün ayrıntıları ile *vâkıfın şartları* ve bu bölümde imarete pişirilen yemekten kimlerin istifade edeceği, medreseler ile cami görevlilerinin nitelikleri ve özlük hakları ile görevi kötüye kullanan ya da göreve mazeretsiz gelmeyenlere verilecek cezalar belirtilmiştir. İlerleyen sayfalarında vakfın en üst yöneticisi olan mütevelli, dâruşşifâ ve tıp medresesi personeli, öğretim ve öğrenim kadrosu, vakfın hesabını tutan Cabiler, ona yardımcı kâtiplerin görevleri ve ücretleri ile türbe görevlilerinin görev, yetki ve sorumlulukları ayrıntılı olarak belirtil-

⁴ Kanunî Vakfiyesi, 8.

⁵ Kanunî Vakfiyesi, 9-50.

⁶ Kanunî Vakfiyesi, 12-22.

⁷ Kanunî Vakfiyesi, 9-58.

⁸ Kanunî Vakfiyesi, 59-72.

⁹ Kanunî Vakfiyesi, 72-75.

mektedir.¹⁰ Ayrıca vakfın tescilinin kimler tarafından, nasıl yapıldığına, “*tebdîl ve tağyîr*” edenlere karşı beddua edildiğine dair bilgi verilmektedir.¹¹

e. Fikri tasarımdan itibaren işler bir program dâhilinde tamamlanarak, dua ile bitmektedir. Ayrıca vakfiyenin sonuna İslam kültür tarihinin önemli metinleri olan ve medreselerde okutulan bazı kitapların isimleri ilave edilmiştir.¹² Vakfiyede ismi geçen eserlerden bazılarının daha sonraki bir tarihte İç Hazine’den eğitim elemanlarına verildiği anlaşılmaktadır.¹³

1.2. Vakfiyenin İçeriği

a. Vakfiyede Geçen Ayet ve Hadisler:

Vakıf, İslam dinine göre sadaka-i cariyeye olduğundan, kişiye hem hayatta hem de öldükten sonra sürekli sevap kazandırmaktadır. İslâm’da vakıf yapmaya teşvik eden en önemli kaynaklar Kur’ân ayetleri ile Hz. Peygamber’in hadisleridir. Allah ve Hz. Peygamber övüldükten sonra ayet ve hadislerle vakfiyenin ana konusu olan hayır yapmanın ve hayırda yarışmanın önemi vurgulanmaktadır. Kur’ân ayetleri ve Hz. Peygamberin hadislerine göre de hayırların en mükemmeli ve insanı, öldükten sonra da yaşatacak olanı vakıf olduğu bildirilerek bu konu; sadaka-i cariyeye hadisiyle pekiştirilmiştir.¹⁴ Daha sonra yüce Allah’ın “*insana bilmediğini öğrettiğini*”¹⁵ zikrederek, Kanunî’nin ecdadını takip ettiğini, İslâm medeniyetinin kurucusu, din ve itikadın koruyucusu, küfür, zulüm ve isyan üzere olanların düşmanı, adalet ve ih-san dağıttığını, Müslümanların hamisi olduğunu belirtilmektedir.

Vakfiyede ayrıca ilmin, eğitim kurumları yapmanın, âlimlerin önemi, cami ve mescit yaptırmanın faziletini anlatan ayet ve hadisleri ortaya koyuluyor. Allah’ın nimet verdiği kimselerin, “*Allah’ın sizi onların arkasından vârisler kıldığını düşününüz!*”¹⁶ ayetiyle hatırlatılarak ikaz edilmektedir. Cami ve mescitlerin ancak Allah’a, ahiret gününe inananların yapacağı¹⁷ bildirildikten sonra Allah rızası için bir mescit yapan bir kimse için Allah’ın da cennette onun benzerini yapacağını belirten¹⁸

¹⁰ Kanunî Vakfiyesi, 75-200.

¹¹ Kanunî Vakfiyesi, 200-208.

¹² Kanunî Vakfiyesi, 211-218.

¹³ Bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (T SMA), D. nr. 2803.

¹⁴ Sadaka-i cariyeye hadisi için bkz. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim* (İstanbul Çağrı Yayınları, 1992), “Vasiyyet”, 14; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen* (Çağrı Yayınları, İstanbul 1992), “Vasâyâ”, 2880; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Ahkâm”, 1376; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Vasâyâ”, 3649.

¹⁵ el-Alak 96/5.

¹⁶ el-A'râf 7/69.

¹⁷ et-Tevbe, 9/18.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahih-i Buhari* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Salât”, 116; Müslim, “Mesâcid ve Mevaidu’s-Salât”, 24-25; “Zühd ve Rekâik”, 43-44; Nesâî, “Mesâcid”, 686; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Mesâcid ve Cemaat”, 735-738.

hadisle ifade edilmektedir.¹⁹

Vakfiyede inşa edilen yapıların nitelikleri anlatılırken de bazı ayetler zikredilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın eserlerini görenlere *"bugün sizin dininizi ke-male erdirdim"*²⁰ hükmüne göre Allah'a şükretmeleri gerektiği belirtiliyor. Cami, *İrem'e...*²¹ benzetilerek, gündüz vakitlerinde, *"Allah yer ve göklerin nurudur."*²² hükmüne göre ilahî nurlarla, gece saatlerinde ise Allah'ın nurunun lamba gibi olduğuna benzetilmektedir.²³ Caminin temelinin takva üzerine kurulduğu²⁴ ve hayır müesseselerinin dünya-âhiret dengesini sağlamak, yoksulu, fakiri doyurmak ve Allah rızasını kazanmak için yapıldığını belirten ayetler²⁵ sıralanmaktadır.²⁶

Medreseler konusunda ilmin ve âlimin önemi²⁷ ve eğitimi ilk verenin kim olduğunu da²⁸ ayetle bildirilmektedir.²⁹ Vakfiyenin ilerleyen sayfalarında müderrisin öneminden ve görevinden bahseden ayet³⁰ de geçmektedir. Sağlık hizmetleri veren dâruşşifânın kuruluşundan bahsedilirken *"Tedavi olunuz. Çünkü Allah, sâ-m hastalığından başka devası olmayan hiçbir hastalık yaratmamıştır."*³¹ hadisi ile *"mü'minler topluluğunun gönüllerini ferahlandırın ve kalplerindeki sıkıntıyı gider-sin."*³² *"Biz Kur'ân'dan şifâ olanı sırası geldikçe indiriyoruz."*³³ ayetleri sıralanmıştır.³⁴

Türbe görevlilerinden bahsedilirken de *"Her nefis ölümü tadacaktır."*³⁵ "hatırlatması yapılarak Allah'ı zikrederek mutmain olan nefse³⁶ *"cennetime gir!"*³⁷ denilerek ve *"kudreti her şeye yeten bir Sultan'ın huzurunda,"*³⁸ olacakları müjdesi verilmektedir.

Böylece bu ayetler ile hadislerin, vakıf yapmanın son aşaması ve senedi olan vakfiyede zikredilmesiyle de bu kurumun İslâm Dini tarafından teşvik edildiği açık bir şekilde görülmektedir.

¹⁹ Kanunî Vakfiyesi, 32-33.

²⁰ el-Mâide 5/3.

²¹ el-Fecr, 89/7-8.

²² en-Nûr 24/35

²³ en-Nûr 24/35.

²⁴ et-Tevbe, 9/108.

²⁵ el-Kasas 28/77; el-İnsan 76/8; el-İnsan 76/9.

²⁶ Kanunî Vakfiyesi, 39.

²⁷ ez-Zümer, 39/3; el-Mutaffifin 83/26.

²⁸ el-Bakara, 2/31; el-Alak 96/4-5.

²⁹ Kanunî Vakfiyesi, 41-47.

³⁰ el-Bakara 2/30.

³¹ İbn-i Mâce, "Tıp", 3436.

³² et-Tevbe 9/14.

³³ el-İsrâ, 17/82.

³⁴ Kanunî Vakfiyesi, 47-52.

³⁵ Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57.

³⁶ el-Fecr 89/27.

³⁷ el-Fecr 89/30.

³⁸ el-Kamer 54/55.

b. Kanunî Sultan Süleyman ve Unvanları:

Vakfiyede hayır yapmanın niteliği ve önemi ayet ve hadislerle vurgulandıktan sonra, vâkıf Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı, İslam memleketlerine hizmeti, gücü ve büyüklüğü anlatılmaktadır.³⁹ Bu özelliği de şiirlerle vurgulanıp, bazı hükümdarlarla mukayese edilmektedir.⁴⁰

c. Vakfın Yapılmasının Amacı Olan Kurumlar (Müessesât-ı Hayriyye):

Vakıf literatüründe bizzat toplumun hizmetine sunulan hayır kurumlarına *müessesât-ı hayriyye* denmektedir.⁴¹ Vakfiyede, vakfın kurulmasının amacının ve aynı zamanda vakfın kurulmasının sebebi olan hayır kurumlarına, Kanunî vakıflarının verdiği malî destek şöyle sırlanıyor:

Babası Yavuz Sultan Selim mezarı civarında bir cami ile Hadîka-i Cedide denilen yerde bir medrese,⁴² oğlu Şehzade Mehmed için yaptırdığı Şehzade Camii, medrese, imaret, sıbyan mektebi,⁴³ Süleymaniye Külliyesi içerisinde hizmet birimleri olan, imaret, cami, dâru'l-hadis, câminin doğusunda iki medrese, batısında iki medrese, sıbyan mektebi, dâruşşifâ, dâruhâne, tıp medresesi ve medrese talebeleri için yurt konumunda on sekiz oda,⁴⁴ Cihangir camii, mescidi ve sıbyan mektebi⁴⁵ ve Eski Fil Damı zaviyesi ve mescidi ki, bunlar Kanunî Sultan Süleyman tarafından inşa edilmiştir. Vakfiyede tarikatın, şeyhlerin ve bu yolda gidenlerin faziletlerinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir.⁴⁶

Bu hayır müesseselerinin akademik ve idari kadrosu ile yardımcı hizmetlerinde çalışanların masrafları Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfettiği ve vakfın konusunun ikinci kısmını oluşturan mülklerden karşılanmıştır.

d. Vakfedilen Mülkler (Akarât-ı Mevkûfe):

Hayır kurumlarının işlemesi ve devamlılığının sağlanması için gerekli va-

³⁹ Kanunî Vakfiyesi, 18-19.

⁴⁰ Kanunî Vakfiyesi, 27.

⁴¹ Bilindiği gibi vakfın konusunun birinci kısmını oluşturan bu hayır kurumları dört bölümde incelenir.

1. Müminlerin ibadet ettikleri mescitler ve camiler; Vakıf hukukuna göre bunlardan faydalanma açısından zengin ve fakir ayırımı yapılmamaktadır. Bk. Ömer Hilmi, *Ahkâm-ı Evkâf* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1307), 6; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *MEBİA*, 13/156.

2. Eğitim ve öğretimin yapıldığı müesseseler yani sıbyan mektepleri, medreseler, dâru'l-hadis, dâru'l-kurrâ, tekke ve zaviyelerdir.

3. Kütüphaneler ve imaretler.

4. Suyolları, sebiller, çeşmeler, su kuyuları, küçük mahalle çeşmeleri, helâlar, iskeleler, köprüler, fenerler ve kalelerdir. Bk. Bahaeddin Yediyıldız, "18. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", *Vakıflar Dergisi* 18 (1984), 5.

⁴² Kanunî Vakfiyesi, 27-28.

⁴³ Kanunî Vakfiyesi, 28-31.

⁴⁴ Kanunî Vakfiyesi, 32-56.

⁴⁵ Kanunî Vakfiyesi, 181-18.

⁴⁶ Kanunî Vakfiyesi, 191-193.

ridâtı sağlayan servet kaynaklarına *akarât-ı mevkûfe* denilmiştir.⁴⁷ Bunlar genel masraflarını karşılamak ve bilhassa orada çalışanların ücretlerini ödemek için düzenli malî kaynak vazifesi gören menkul ve gayr-ı menkullerdir. Ayrıca vakfa konu olan nesnelere ikinci kategorisini daha doğrusu vakıf akdinin asıl konusunu oluşturur.⁴⁸ Vakfedilen mülkler, vakfiyede buldukları yerler de ayrıntılarla kaydedilmiştir. Bunlar bölgelere göre tasnif edilerek şöyle sıralanabilir:

İstanbul'da vakfedilen mülkler: Süleymaniye Camii yanında bina edilen yeni hamam, Cami'nin doğusunda inşa edilen iki medresenin önündeki su yolu altında bulunan dükkânlar, Tıp medresesi yakınındaki odalar, Eski Saraydan ayrılan arazi üzerinde kurulan dükkânlar ve odalar⁴⁹ ve İstanbul'da Eyûlanka bostanlığıdır.⁵⁰

Trakya ve Balkanlarda; Gelibolu Livasında 21 köy,⁵¹ Feribaba nahiyesinde 19 köy, 1 mezra ve 1 mahalle,⁵² Evreşe nahiyesinde 18 köy,⁵³ Gelibolu'ya bağlı Serem adasında 9 köy ve iki çiftliğin hasları,⁵⁴ Filibe nahiyesinde 9 köy,⁵⁵ Zağra kazasına bağlı Umuroğlu köyü, Tatarpazarı nahiyesinde 3 köy,⁵⁶ Gümülcine kazasında 3 köy,⁵⁷ Dimitoka nahiyesinde 3 köy, Cebel-i Tekfur'da 3 köy 1 mezra, Birgoz/Bergoz nahiyesinde 5 köy ve 1 mezra, İpsala nahiyesinde 1 köy,⁵⁸ Kızılağaç nahiyesinde 4 köy, Hayrabolu nahiyesinde 2 köy, Edirne nahiyesinde 1 köy, Çirmen nahiyesinde 1 köy, Keşan nahiyesinde Ayrancı köyünün iskele mahsulü, Selanik kazasında 1 köy, Filibe'ye bağlı İstanımaka nahiyesinde 3 köy, Samakov kazasına bağlı Çine nahiyesinde 6 köy,⁵⁹ Samakov kazasına bağlı Ravlov nahiyesinde 6 köy, Filibe'ye bağlı Karankol'da 25 köy ile 1 mezranın cibayeti, Filibe civarında 4 has değirmeniyle çayırın ve dalyanın mahsulü ile Kapolis nehri üzerinde 3 değirmen, Hasköy kazasına bağlı 2 köy, Vize livasında 5 köy 5 mezra, Çorlu kazasına bağlı 11 köy ve 11 mezra, Zihne kazasında 10 köy, 1 mezra, 1 köy mahsulü, Drama ve Kavala kazalarında 30 köy, 5 mezra, 1 mahalle ve 1 hisse,⁶⁰ Nevrekep kazasında 1 köy, Timur-

⁴⁷ Yediyıldız, "Vakıf", 13/156.

⁴⁸ Yediyıldız, "18. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", 6.

⁴⁹ 993-994/1585-1586 yılına ait bir defterde 150 dükkân ve 70 oda olduğu geçmektedir. (BOA, MAD, nr. 1954).

⁵⁰ Kanunî Vakfiyesi, 59-60

⁵¹ Kanunî Vakfiyesi, 61.

⁵² Kanunî Vakfiyesi, 62.

⁵³ Kanunî Vakfiyesi, 62.

⁵⁴ Kanunî Vakfiyesi, 62-63.

⁵⁵ Kanunî Vakfiyesi, 63.

⁵⁶ Kanunî Vakfiyesi, 63.

⁵⁷ Kanunî Vakfiyesi, 64.

⁵⁸ Kanunî Vakfiyesi, 64.

⁵⁹ Kanunî Vakfiyesi, 65.

⁶⁰ Kanunî Vakfiyesi, 68, 69.

hisar'da 1 köy, Yenice Karasu kazasında 13 köy, 1 dalyan, 5 mezra ve 1 iskele,⁶¹ Limni kazasında 2 ada,⁶² Lazkiye kazasında 1 köydür.⁶³

Ayrıca elimizde bulunan vakfiyenin metninde olmayan, ancak VGMA'ndeki suretin aslına bakarak, Latin harflerine çeviren Kemal Edip Kürkçüoğlu, "*mevkûfât listesini muhtevî sahifeler arasında metin dışındaki kulak kâğıtta; der kaza-i Silivri karye-i Hayme Sekban, karye-i Konarlu, der kaza-i Ahyolu, der nahiyeye-i Hâtun ili, karye-i İnkizce, der kaza-i Çorlu, karye-i Kısırca gündüzlü der kurb-i Rodoscuk isimleri vardır ki, bunlarla köy sayısı dört fazla olacaktır.*" demektedir.⁶⁴

Vakfiyenin metninde toplam olarak 217 köy, 34 mezra, 3 mahalle, 7 değirmen, 2 dalyan, 2 iskele, 1 çayırılık, 2 çiftlik, 6 köy mahsulü, 2 ada ve 3 hisse vakfedilmiştir. Kürkçüoğlu'nun ilavesine göre köy sayısı 221'e çıkmaktadır.⁶⁵ Vakfedilen mevcut köyler, mezzalar ve gelirleri ile bunlar üzerinde bulunan yüksek dağlar, tepeler, yollar, vadiler, dereler, nehirlere, pınarlar, kuyular ve bunlar gibi olan yerlerin hepsi vakfedilen yerlere aittir ve her türlü kullanım hakkı da vakfa aittir.⁶⁶ Ancak isimleri yazılan köyler ve adalardaki koyunların sayısı ile hububatın özellikle de cizye ve öşür gelirleri ayrı ayrı yazılmamıştır. Diğer yandan az veya çok olsun bilinmeyen mallar yukarıda isimleri sıralanan mülkler arasında belirtilmemiştir. Bunların hepsi bulunduğu vilayetin halkı tarafından bilindiği için muhtemelen ayrıntılarıyla vakfiyeye yazılmamış olabilir.⁶⁷

a. Vakfın Tescili ve Tasdik Hücceti

Hanefi mezhebinin imamı Numan b. Sabit'e göre vakfın kuruluşu, tasavvur ve tasarımıdan sonra hukuki statü kazanabilmesinin ilk yolu kadı huzurunda farazi bir murafaa neticesinde vakfın gerekliliğine karar verilerek tescil edilmesidir.⁶⁸ Bunun için de Osmanlı hukukunda izlenen yola göre, ihtilaf edilen bir konuda kadı, Hanefi mezhebinin imamlardan birinin görüşüne dayanarak bağlayıcı karar verebilir ve bunun geçerliliği konusunda fıkıh uleması görüş birliğine varmışlardır.

⁶¹ Bu bölgeye Osmanlı Dönemi'nde Edirne ve Paşa Livâsı denmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın vakıflarının büyük kısmı da bu bölgede bulunmaktaydı. Bu bölge için bk. M.Tayyip Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukataa'lar* (İstanbul, İÜEF Yayınları, 1952), 497-502.

⁶² Kanunî Vakfiyesi, 70.

⁶³ Kanunî Vakfiyesi, 69.

⁶⁴ Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Külliyesi Mukaddime ve Metni* (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1962), 7.

⁶⁵ Köyler ve diğer yerler bir harita üzerinde gösterilebilirdi. Ancak derginin belirlediği sınırları aşacağından yapılamadı.

⁶⁶ Kanunî Vakfiyesi, 73-74.

⁶⁷ Kanunî Vakfiyesi, 71.

⁶⁸ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyinî ed-Dımaşkî İbn-i Âbidin, *Reddu'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar* (Mısır: b.y., 1966), 4/343; Burhânüddin İbrâhîm b. Müsâ b. Ebî Bekr b. Alî et-Trablusî ed-Dımaşkî, *el-İs'âfî Ahkam'ül-Evkâf* (Mısır: b.y., 1292), 3-4.

⁶⁹ Kadı vakfın tesciliyle ilgili ihtilafı çözüme kavuşturmak için hukukî kurallara göre inceleyerek, mevcut bir düzenleme olmadığından, İmameyn'in görüşüne uyararak, vakfın sıhhatine ve bağlayıcılığına karar verir.⁷⁰

Vakıf, sadakaya benzediğinden vakfettim demekle bitmediğinden teslim ve tesellüm edilir, tek taraflı bir muamele olsa da, vakıf malın mülkiyeti, vakfedenden çıkıyorsa da, mülkiyetin tamamen Allah'a yani kamuya geçmesi için mütevelliyeye teslim edilmesi şarttır.⁷¹ Bu bağlamda Sultan Süleyman'ın yaptığı vakfın bağlayıcı olması için, mülkler vakıf senedine yazılarak, vakıfla ilgili şartlar ve gelirler vakıf hukukuna göre belirlenmiştir. Yani vâkıf, mülklerini geçerli şartlarına uygun bir şekilde vakfetmiş ve İslâm Bey ibn Cemal adlı mütevelliyeye teslim etmiştir. İslâm Bey de *"Evkâf-ı mevsûfe-yi bi't-temami ve'l-kemal ve esnâf-ı mevkûfeyi bi't-tafsîli ve'icmâl kabz ve tesellüm ettim."* demiştir.⁷²

Bunun üzerine vâkıfın vekili dönemin sadrazamı Rüstem Paşa ile mütevellî İslâm Bey'in de hazır bulunduğu farazî yargılama yapılmıştır. ⁷³ Yargılamadan sonra vâkıfın vekili olan Rüstem Paşa; *"İmâmımız Ebu Hanife'ye göre vakıf, sahih ve meşrudur. Ancak bundan geri dönmek caiz ve anlaşmayı feshetmek şer'ata tecavüz değildir. Zira Ebu Hanife'ye göre vakfın sıhhati lüzûm, te'bîd, îcâb, devam, te'yîd, istid'â ve isticâb eylemez, vâkıfın feshetme yetkisi elindedir diyerek vekili olarak, vakıftan döndüğünü ve mütevelliden teslim etmesini istedi."*⁷⁴

Mütevellî de iade etmeyerek, *"İmameyn'e göre vakfın sahih ve lâzım olduğunu ve hatta lüzumuna bütün müçtehitlerin kesin olarak karar verdiklerini söyleyerek"* vakfın nakzına ve feshine karşı çıkmıştır.⁷⁵ Bunun üzerine kamu yararını düşünen kadı, vakfın faydasına olan ve lâzım olduğunu kabul eden İmameyn'in görüşüne uyararak, vakfın sıhhatine ve bağlayıcılığına hüküm vererek tescil etmiştir.⁷⁶ Böylece hukukî bir hüküm oluşmuş ve vakfın bağlayıcılığı kaziyeye-i muhkem halini almıştır. Yapılan farazî murafaa vakfın hukukî durumu kesinleşmiş, şartları belirlenmiş ve bu şartlardan dönülemeyeceği açıkça ifade edilmiştir.⁷⁷ Vakıf her yönüyle sahih olduğundan, vakfiyede zikredilen şartlara uymayanların dünyada zalimler,

⁶⁹ İbn-i Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, 4/343; Hilmi, *Ahkâm-ı Evkâf*, 45; Ali Haydar, *Tertibu's-Sunuf* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1924), 288; Ali Haydar, *Dürerü'Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Tabiat Matbaası, 1330/1912), 1/68-70.

⁷⁰ Ahmed Akgündüz, *Vakıf Müessesesi, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: OSAV, 1996), 156-157.

⁷¹ Ebussuûd Efendi, *Risale Fi Ba'di Mesâilil-Vakf*, SK. Esat Efendi, nr. 1152, vrk. 156b- 157a; Hilmi, *Ahkâm-ı Ahkâf*, 45.

⁷² Kanunî Vakfiyesi, 201.

⁷³ Kanunî Vakfiyesi, 201.

⁷⁴ Kanunî Vakfiyesi, 202-203.

⁷⁵ Kanunî Vakfiyesi, 203-204.

⁷⁶ Kanunî Vakfiyesi, 204.

⁷⁷ Kanunî Vakfiyesi, 205.

ahirette azaba uğrayanlardan olması için beddua edilmiştir.⁷⁸

2. Vâkıfın Şartları, Vakfın İdaresi ve Görevlileri, Vakıftan Süleymaniye Külliyesi İçin Yapılan Harcamalar ve Bakayâ

2.1. Vâkıfın Şartları

Vakıf ıstılahında, “vâkıfın şartı, Şâri’in nassı gibidir.”⁷⁹ ilkesine göre vakfiyelerdeki vâkıfın belirlediği şartlara büyük bir titizlikle uyulmuştur. Büyük önem arz eden şartlar, vakıfların yönetimi, sürekliliği ve hizmetlerin aksamaması için, belirli yönlendirmeler içermektedir. Bilindiği gibi vâkıfın şartları, vakfın konusu⁸⁰ olan mülklerin menfaatlerinden kimin, nasıl ve ne zaman yararlanacağı, bunları belirleme yetkisinin kime ait, gelirlerin nasıl toplanacağı, hayır kurumlarının idarî, akademik ve yardımcı hizmet personelinin görev, yetki ve sorumluluklarının neler olacağı gibi hususları içine almaktadır. Söz konusu şartlar:

2.1.1. İmaretle İlgili Şartlar

a. Mutfak ve fırınla ilgili şartlar ki, imarette pişirilecek ekmelekle ilgili olarak şöyle denilmiştir: “Küllî yevm İstanbul keyli⁸¹ ile 30 keyl-ki her keyli 20 ukiyye ve her ukiyye 400 dirhemdür, gayet a'lâ halis un etmeği ola ve her etmek ba'de't-tabh 100 dirhem ola.”⁸² Vakfiyedeki bu ifadeye göre imaret için her gün yaklaşık 500 kg halis undan, 320 gram ağırlığında ekmelekle yapılması şartla bağlanmıştır.

İmarette pişirilecek et için de vakfiyede “ve zikr olunan ukiyye-i mübeyyene ile her gün 320 ukiyye koyun eti bişe ve her ukiyye çiğ iken beş kıt'a kılına”⁸³ denilmiştir. Bu durumda her gün külliyeinin imaretinden istifade edecekler için 410,24 kg etin pişirilmesi şart koşulmuştur. Yine bunlara ilaveten imarette pişirilecek çorba için de “ve her gün şorba için 7 keyl ve 2 şinik pirinç ola ki, her keyl ukiyye-i mezbûre ile 10 ukiyyedür ve 7 keyl ki, un keyl iledür, gayet eyü döğülmüş buğday şurba olup bir kile ve 2 şinik milh ve 3 şinik nohud ve 40 dirhem fulful ve 15 dirhem mas-taki ve 15 ukiyye piyaz ve 100 dirhem kemmûn sarf oluna.” denilmiştir.⁸⁴

Bunların dışında “ve zikr olunan pirinç şorbasına bi-hasebi'l-mevâsim yoğurt

⁷⁸ Kanunî Vakfiyesi, 207.

⁷⁹ İbn Âbidin, *Reddu'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, 4/433-434; Ali Haydar, *Tertibu's-Sunuf*, 8, 840 vd.

⁸⁰ İslâm ve Osmanlı hukuk ıstılahında vakfın konusu tabiri yerine “mevkûf” veya “mahall-i vakıf” terimleri kullanılmıştır. Bk. Hilmi, *Ahkamu'l-Ahkâf*, 46; Ali Haydar, *Tertibu's-Sunuf*, 212.

⁸¹ İstanbul keyli 18-20 okka ve her okka da 1282 gram olduğuna göre, her keyl 25 kg'dır. Bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 2/281.

⁸² Kanunî Vakfiyesi, 155.

⁸³ Kanunî Vakfiyesi, 155.

⁸⁴ Kanunî Vakfiyesi, 155-156.

ve isfenah ve koruk ve kabak ve cezer ve madenûs kader-i hacetce sarf oluna!"⁸⁵ denilerek çorbanın daha lezzetli olması için mevsimine göre ilave edilecek maddeler de belirtilmiştir. Vakfiyede belirlenen şarta göre her gün imarete, 183 kg pirinç, 175 kg un, 31 kg tuz, 9 kg nohut, 120 gram biber, 45 gram sakız, 19 kg soğan ve 300 gram kimyonla çorba yapılması emredilmiştir. Fırın ve mutfağa her gün ne kadar odun verileceği de vâkıf tarafından şarta bağlanarak şöyle denilmiştir: "ve her gün matbah ve furun için 10 (115 kg) vezne odun virile."⁸⁶

b. Cuma, kandil ve Ramazan geceleri ile Bayram günlerinde hangi çeşit malzemeler ile neler pişirileceği de vakfiyede belirtilmiş ve "ve leyâli-i Ramazan'da ve her Cum'a gicesinde ve her bayram günleri ve Regaib ve Berat'da bişen dâne için 23 kile pirinç ve her bir kile pirince üç ukıyye hesabınca 69 ukıyye sade yağ sarf oluna. Ve taâm-ı zerde için 7 kile pirinç ve her bir kile pirince 2 ukıyye hesabınca 10 ukıyye yağ ve her kileye 9 ukıyye hesabınca 63 ukıyye asel ve 30 dirhem za'ferân ve 40 dirhem mevîz-i surh ve 15 badem ve 10 ukıyye kaysı ve 10 ukıyye âlû-yi siyah ve 10 ukıyye nişasta sarf oluna."⁸⁷ denilmiştir.

c. İmarete gelecek misafirlere neler ikram edileceği ve bunların bineklerine neler verileceği vakfiyede şöyle belirlenmiştir: "Ve imaret-i âmireye gelen müsafirler ziyafeti için geldükleri vakit her âdem başına mâ-hazarî 50 dirhem asel virile ve her gün 5 âdeme bir sufre hisâbınca 40 sufrelik dâne bişüp her sufreye 300 dirhem pirinç ve sekizer sufreye birer dirhem fulful ve bir kile pirince 4 ukıyye yağ hesabınca yağ konula. Ve taâmı- zerde için her sufreye 150 dirhem pirinç ve 150 dirhem asel ve her 8 sufreye bir dirhem za'ferân ve her bir kile pirince iki ukıyye hesabınca yağ sarf oluna. Şurba-yı turş için her sufreye 50 dirhem pirinç ve 25 dirhem mevîz-i surh ve 200 dirhem mevîz-i siyah ve 25 dirhem âlû-yı siyah kifayet mikdarı na'ne sarf oluna. Ve müsafîrînin eşrafına bire tabak ile her sufraya ikişer akçaluk paça virilüb, vâci-bü'r-riâye olanlara otuzar dirhem asel konula. Ve eşraf-ı mezbûrîn için reçel ve perverde olmağa 100 ukıyye kabak ve 100 ukıyye asel ve kader-i hacetce dâr-ı çînî ve karanfil sarf olunub turşî-i engûr ve sayiri için 3000 akçe sarf oluna."⁸⁸ İmaretin misafirhanesi konumunda olan tâbhânedeki hizmetlerin nasıl yapılacağı da vakfiyede; "Ve tâbhânelerde olan müsafirlerün devvâbına birer şinik arpa virile. Ve müsa-fîrhâne hücrelerinün çerağları için her gice 25'er dirhem revgân-ı pîh virile."⁸⁹ denilerek şarta bağlanmıştır. Misafirler ve bunlara yapılacak masraflar için 3000 akçe ödenek ayrılacağı vâkıf tarafından vakfiyede belirtilerek şarta bağlanmıştır.⁹⁰

⁸⁵ Kanunî Vakfiyesi, 156.

⁸⁶ Kanunî Vakfiyesi, 156.

⁸⁷ Kanunî Vakfiyesi, 156-157.

⁸⁸ Kanunî Vakfiyesi, 157-158.

⁸⁹ Kanunî Vakfiyesi, 159.

⁹⁰ Kanunî Vakfiyesi, 158.

2.1.2. Hayır Kurumlarının İhtiyaçları ile İlgili Şartları

Vakfın kuruluş amacı olan hayır müesseselerindeki faaliyetlerin devamlılığı hususunda ihtiyaç duyulan malzemenin alımı ve nasıl kullanılacağıyla ilgili şartlardır. Câminin ve minarelerin aydınlatılması için her yıl yeter miktarda yağ, fitil ve mum satın alınacak ve bunlar için yıllık 3200 akçe ayrılmasıyla ilgili vakfiyede şöyle denilmiştir: “*Ve câmi mihrabının iki cânibinde her gice yanmağa gayet safi ak-bal mumları ve saru-bal mumlarıyçün yılda 3200 akçe sarf oluna. Ve mihrab-ı şerifün tarafeyninde yanan iki çerağ için her gice 25'er dirhem revgâni pîh virile. Ve câmi-i şerif-i pür-envârun kandillerine yılda 4250 ukıyye revgân-i zeyt sarf olunub ve Ramazan-ı mübarekde menareler için yılda 1513 ukıyye revgân-i zeyt sarf oluna.*”⁹¹

Vakfiyeye göre câminin aydınlatılması, mihrabın iki yanında her gece yanması için beyaz ve sarı baldan yapılmış mumlar konulması öngörülmüştür. Câmînin tamamını aydınlatan kandillerde yılda 5448.5 kg ve Ramazan'da minarelerin aydınlatılması için de 1939.6 kg zeytinyağı kullanılması şarta bağlanmıştır.⁹²

Ayrıca cami ve tâbhânenin tefrişâtı ve temizliği için 10 000 akçelik bir ödenek ayrılması şarta bağlamış ve “*Ve câmi-i şerif ve tâb-hâneler için her sene hasır ve cârub ve sünger ve fetil ve sâyir mâ-lâzimeye 10 000 akçe sarf oluna.*”⁹³ *Ve câmi-i şerife kalî (halı) ve seccâde ve müsâfir-hâneye na't ve sayir mühimmât lâzım oldukda kader-i hacetce alına.*⁹⁴ denilmiştir. Böylece câmi ve tâbhânelerin temizlik için gerekli olan süpürge, sünger ve fitil ile tefrişâtının yapılması ve eskiyenlerin değiştirilmesi için de hasır, halı, seccade ve diğer ihtiyaç maddelerinin yeteri miktarda alınması öngörülmüştür.

2.1.3. Vâkıfın Diğer Şartları

Kanunî vakfiyesinde vakfın asıl kurumları dışında, ihtiyaç halinde her yıl bir veya iki defa yapılacak olan faaliyetlerle ilgili şartlardır.

a. Vakfiyede vâkıfın şartına göre her yıl, Hz. Peygamber'in doğduğu Rebiulelvel'in 12'sinde yani Mevlid Kandili'nin kutlanması için her yıl 5000 akçe ödenek ayrılması kararlaştırılmıştır.⁹⁵

b. Sultan adına vekil hac yapacak 5 kişiye her yıl 25 bin akçe ayrılmasıyla ilgili şart şöyle ifade edilmiştir: “*Salâh ve sedâd ile ma'rûf ve felâh ve reşâd ile mevsûf ititâa-i bedeniyesi zâhir ve sîret-i diniyyesi bâhir, şerâyit-i hacc-ı şerife âlim ve*

⁹¹ Kanunî Vakfiyesi, 159.

⁹² Osmanlı Döneminde kullanılan ölçü ve tartı birimleriyle ilgili bk. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁹³ Kanunî Vakfiyesi, 159-160.

⁹⁴ Kanunî Vakfiyesi, 159-160.

⁹⁵ Kanunî Vakfiyesi, 161.

şêâir-i İslâm'da câzim, telbiye ve ihrâmı huccâc ile mürâ'î ve Safa ve Merve'de ve ziyaret-i Beytullah'da sâ'î merâsim-i tahdiyye ârif ve levâzım-ı umre ve vakfeye vâkıf 5 kimesneye her sene 5'er bin akçe virile ki, Mekke-i Muazzama-yı ziyaret edüb Sultân-ı vâkıf Hazretleriçün hacc eyleyeler ve ziyaret-i Medine-i Nebi aleyhisselâm ve tavâf-ı türbe-i mutahhare-i Habîb-i Melik-i Allâm eyleyüb sevâbın Sultan-ı vâkıf Hz.lerine hibe eyleyeler."⁹⁶ Vâkıf Sultan Süleyman hayır kurumları için hazırlattığı bu vakfiyede kendisi adına vekil olarak hac görevinin ifa edilmesi için de şartlar yukarıdaki şekilde belirlenmiştir.

2.1.4. Müteveli ve Şeyhle İlgili Şartlar

Vakfiyede, vakfın yönetimini üstlenen müteveli ile imaretin çalışmasından sorumlu olan şeyhle ilgili özel şartlar koyulmuştur. Vâkıf, mütevelinin görev yetki ve sorumluluğunun neler olduğunun şartlarını da belirlemiştir.⁹⁷ İmarette görevli olan şeyh her zaman işinin başında bulunarak, diğer binalarda nasıl ikramda bulunuluyorsa, hizmette kusur edilmeden en mükemmel şekilde ikramda edilmesine nezaret etmesini de belirli şartlara bağlamıştır.⁹⁸

2.1.5. Hayır Kurumlarının Personel İstihdamı ile İlgili Şartlar

Vâkıf, hayır kurumlarında çalışanların nitelikleri, konumları, çalışma şartları ve ücret durumları ile ilgili şartlarını da belirtmiştir. Hayır kurumlarının şartlarını da şöyle sıralayabiliriz:

a. Dâru'l-hadis ve diğer dört ihtisas medresesinin eğitim, öğretim ve yardımcı hizmetlerin görevlileriyle ilgili şartlar,⁹⁹

b. Tıp eğitimi ile sağlık hizmetlerinin yapıldığı Tıp medresesi ile dâruşşifâda görevlendirilecek olan eğitim, öğretim, sağlık elemanları, muhasipler ile diğer hizmetlilerle ilgili şartlar,¹⁰⁰

c. Külliye'nin merkezinde bulunan caminin vaiz, hatip, imam, müezzin, duacılar ve yardımcı hizmetlerde çalışanlarla ilgili şartlar,¹⁰¹

d. Sıbyan mektebindeki muallim, halife ve hizmetlilerle ilgili şartlar,¹⁰²

e. Süleymaniye Külliyesi dışında bulunan Cihangir Camii, mescidi, sıbyan mektebi, Şehzâde Camii, sıbyan mektebi, Fil Damı ve Bükeliçe zaviyelerinde bulunan şeyh ve diğer personelle ilgili şartlardır.¹⁰³

Ayrıca belirlediği bu şartlardan dönülemeyeceğini de belirtmiş ve dönenler

⁹⁶ Kanunî Vakfiyesi, 162.

⁹⁷ Kanunî Vakfiyesi, 163-164.

⁹⁸ Kanunî Vakfiyesi, 164.

⁹⁹ Kanunî Vakfiyesi, 41-42.

¹⁰⁰ Kanunî Vakfiyesi, 43, 47.

¹⁰¹ Kanunî Vakfiyesi, 44.

¹⁰² Kanunî Vakfiyesi, 48.

¹⁰³ Kanunî Vakfiyesi, 50-53.

için beddua etmiştir.

2.1.6. Vakıftan Yararlanacaklar ile İlgili Şartlar

Vakıf ıstılahâtında vakıftan yararlanan yani kendisine görev şart ve tahsis edilenlere “*mevkufun aleyh, meşrûtul leh veya masraf-ı vakıf*” denilmiştir.¹⁰⁴ Söz konusu imarettten yararlanacak kişilerin, geliri olmayıp zaruret içerisindeki fakirler olması gerekmektedir. Zira mevkûfun aleyhini insanların oluşturduğu vakıflarda, eğer sadece zenginler meşrutun leh gösterilmiş ise, vakıf hukukuna göre bu çeşit vakıflar fasit olur ve muteber kabul edilmez. Ancak kışla, han, köprü ve cami gibi aynıyla intifa’ olunan yerlerde zengin fakir ayırımı yapılamaz. Böyle kurumlarda vakıftan yararlanacakları zikretmeye dahi gerek yoktur.¹⁰⁵

Bu bilgiler ışığında Kanunî'nin yaptığı vakıflardan iki şekilde istifade edildiği anlaşılmaktadır. Süleymaniye Camii zengin fakir ayırımı yapılmadan herkesin istifadesine sunulmuştur. Ancak diğer kurumlardan yararlanacak olanlar ise, vâkıfın vakfiyede belirlediği kişiler olmuştur. Bu konuda cami, medrese, dâruşşifâ gibi kurumlardan zengin fakir ayırımı yapılmadan herkesin yararlanabileceği belirtilmiş, ancak imarettten faydalanacak olanlar şöyle sıralanmıştır:

a. Bu hususla ilgili vakfiyede; “*işbu imaret-i âmirede bişüb ihzâr olunan et’ime-i fâhire külliyyen hazır olan fukaraya tevzi’ olunub, amma ehl-i ilim ve sâdât fukarasına takdim oluna.*”¹⁰⁶ denilmiştir. Yani imarette pişirilen yemekten, önce ilim sahibi ve tekke ile zaviyelerdeki fakirlere verilecek sonra orada hazır bulunan diğer fakirlere dağıtılacaktır.

b. İmarette yemeklerin kimlere verilip-verilmeyeceği hususunda vâkıfın şartı ise şöyledir: “*Yabandan kimesneye bakrac ile aş ve etmek virilmeye, illâ meğer ki, virilen kimesne fakir olub asla cihet-i maâşî olmayub ehl-i ilim olub ve yahud sâdât-dan olub fakir olub ve yahud a’mâ ve zemin ve marîz ve fakir olub kemâl-i ihtiyacı var idüğü ma’lûm ola. Bu takdirce bakrac ile aş ve etmek virile. Amma sâyir fukaraya nice virülür ise bunlara dahi ol tarîk ile virile.*”¹⁰⁷

c. Her ay başında medreselerde görevli olan müderrisler, imarette pişirilen yemeği ve ekmeği kontrol edeceklerdir. Vakfiyede müderrislerin bu konudaki gö-

¹⁰⁴ Muhammed Ubeyd Abdullah el-Kubeysî, *Ahkâmu'l-Vakf fi's-Serîati'l-İslamiyye* (Bağdad: Matbaatü'l-İrşad, 1977), 1/396; Hilmi, *Ahkâmu'l-Evkâf*, 7; Muhammed Hamdi Yazır, *İrşadu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf* (İstanbul: Ahmet Kamil Matbaası, 1330), md. 28.

¹⁰⁵ Muhammed Hamdi Yazır, *İrşadu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, 105-107; Ebu'l-Üla Mardin, *Ahkâm-ı Evkâf* (İstanbul: Darülfünun Matbaası, 1926), 128-129; Muhammed Ebu Zehra, *Muhadarât fi'l-Vakf*. Mısır: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1971), 77 vd; Muhammed Ubeyd Abdullah el-Kubeysî, *Ahkâmu'l-Vakf fi's-Serîati'l-İslamiyye* (Bağdad, b.y, 1977), 1/396; Hilmi, *Ahkâmu'l-Ahkâf*, m. 74; Ali Haydar, *Tertibu's-Sunuf*, md. 307; Yazır, *İrşadu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, 43-44.

¹⁰⁶ Kanunî Vakfiyesi, 76.

¹⁰⁷ Kanunî Vakfiyesi, 76-77.

revlendirilmeleri ilgili olarak: “Her aybaşında medrese-i ma'mûrelerinde müderris olan müderrisler imaret-i âmirenün üzerine varub aşun ve etmeğin ahvâlin görüb tarîk-i islâh-ı ne ise ana mübâşir olalar.”¹⁰⁸ denilmektedir.

d. İmarette bir kişiye birden fazla görevin verilmemesi ile ilgili şart ise şöyledir: “İmaret-i âmire-i mezbûre cihetlerinden bir kimesne iki cihete mutasarrıf olmaya, illa meğerki, ol cihetlerün âhar kimesneden hakkından gelmeye kudreti olmayub istihkâk-i şahs-ı mezbûra münhasır ola.”¹⁰⁹ Vakfiyenin bu ifadesine göre imarette bir kişiye birden fazla görev verilmeyecek, ancak mevcut görevinin yanında diğer işi de kendisinden başkası yapamıyorsa, o kişiye ikincisi verilebileceği belirtilmiştir.

e. Vakfın gelirleri çok olup (*mahsul-i vâfir*) ihtiyaçtan fazla kalırsa, (*zevâid-i mütekâsir*) artan ihtiyaç karşısında vakıf için yeni personele ihtiyaç olduğunda ve yeni kurumlar inşâ etmek gerektiğinde yetkili mercilerin bilgileri doğrultusunda yeni personel alınacak ve binalar yapılabilecektir. Bu konuyla ilgili vakfiyede: “Ve evkâf-ı mufassale-i mastûre ve müsebbelât-i mükemmele-i mesfûrede her tarîk ile tasarruf ve vilâyet kuyûd ü şürûtında ve sâyir husûs-i mezkûr-i mebsûtında merreten ba'de uhrâ ve helumme cerrâ Padişah-ı vâkıf-ı meniu'l-himâ ve Şehensâh-i refiu'l-mikdar ve Sâye- i Hudâ Hz.lerinin yed-i kerime-i bî-hemtalarında olub ba'dehu emr-i tevliyet, fakat Padişah-ı zaman ve ulu'l-emri evân, necl-i Âl-i Osman aleyhi'r-rahmetü ve lehu'l-gufrâna müfevvâz olub ve biavnillahi teâlâ ve husni tevfikihî, evkâf-i mezbûrenün mahsulü vâfir olub zevâyid-i mütekasire oldukda imaret-i ma'mûre-i mezbûreye ve sâyir evkâf-ı mesfûreye bazı huddâm lâzım olub ve et'ime-i nefisesi ve sâyir muhassenâtı ziyadesinde ve yahud zikr olunan hayrâtdan gayri bazı meberrât ü müsebbelât münasib ve mühim görülüb ziyade olunmak bâbında... Şer-i Şerif-i Ahmedî ve Din-i münif-i Muhammediye muvafık olub... vech-i ahsen üzere muktezây-ı zaman ve makam olan umûr-ı mehammun ziyadesi vüzerâ-i eyyâm marifeti ile ulu'l-emri nâfizü'l-ahkâma arz olunub ziyadesinde icmâ'u vifak ve fayide ve âyidesine itti-fak olduğu takdirce ziyadeye müsaade oluna.”¹¹⁰ şeklinde şarta bağlanmıştır.

2.1.7. Vâkıfın Zaviyelerle İlgili Şartları:

Sultan, Kanuni vakıflarının Süleymaniye Külliyesi dışında bazı zaviyelere de malî destekte bulunduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyede vâkıf, Eski Fil Damı ve Bükeli-ce zaviyelerinin şeyh, imam, müezzin ve kayyım gibi personelinin özellikleri, görevleri ve ihtiyaçlarının karşılanması hususundaki şartlar ortaya koyulmuştur.

¹⁰⁸ Kanunî Vakfiyesi, 77.

¹⁰⁹ Kanunî Vakfiyesi, 77.

¹¹⁰ Kanunî Vakfiyesi, 78.

a. Eski Fil Damı Zaviyesi:

Eski Fil Damı denilen yerde tesis edilen zaviye ile mescit ve bunların personeli ile ilgili şartla vakfiyede bütün ayrıntıları ile belirlenmiştir.

Şeyhin Özellikleri ve Çalışma Şartları: *“Zâviye-i ma’mure-i mezbûrede vâiz ve nâsih ve şeyh-i sâlih âlim ve âmil ve fâzil ve kâmil, müfessir-i kelâm-ı mülk-i allâm ve muhaddisi ahbâr-i Nebi (as), mahrem-i esrâr-ı ilahî ve gavvâs-ı deryâ-yı nâmü-tenâhi, mürşid-i salikîn ve münci-i hâlikîn, dinde râsih ve takvada şâmih, enîs-i evtâd ve celîs-i efrâd, kâşif-i esrâr-ı hakikat ve mazhar-ı envâr-ı tarîkat olan bir kimesne Şeyh olup”*¹¹¹ denilerek, zâviyeye atanacak şeyhin özellikleri belirtilmiştir.

Şeyhin özellikleri belirtildikten sonra; *“...irşâd-i sâlikinde mukkaddem ve mu’în ve pend ü nasihât-i tâlibinde mübrim ve mübîn, evrâd-i meşâyih-i izâma mülâzim ve ezkâr-i Hayy-i Lâ-Yenâma müdâvim, eyyâm-ı şerîfede mücâviri halvet ve sâât-i lâtifede müslimîn ve müvahhidîne va’z u nasihat etmekten hâlî olmayup ba’de’n-nasîha dürr-i ummân-i safâ ve dürriyy-i âsumân-i istifâ ve gevher-i kân-i vefâ Muhammed Mustafa’nun rûh-i mu’attari ve evlâd-i tîniyye-i tayyibe ve ahfâd-i dîniyye-i sayîbelerinün ervâh-ı münevvereleri ve selef-i selâtîn-i Osmaniyenün ervâh-i tahireleri ve te’bîd-i sultân-i dîn ü devlet ve te’yîd-i hâkan-i milk ü millet için du’a etdirmek de tazarru’ât-i bînihâye ve tahaddu’ât-i bilâ gayeye müştâgil olup vazîfe-i yevmiyyesi 30 akçe-i Sultân Süleyman Hânî ola.”*¹¹² denilerek zâviyede görev alacak olan şeyhin çalışma şartları ve yevmiyesi, vâkif tarafından ortaya koyulmuştur.

Zaviyede kalan fakir olan müritlerin ibâte ve iâşeleri için vakfiyede *“ve zâviye-i mesfûrede sâkin olan fukara ve sâlik olan sulehânın levâzim-i me’kûlât ve merâsim-i melbûsâtı için yevmî kırk akçe virile.”*¹¹³ denilmiştir. Vakfiyede imam,¹¹⁴ müezzin¹¹⁵ ve kayyımın¹¹⁶ özellikleri ile çalışma şartları ayrı ayrı belirtilmiş ve günlük ücretlerinin ne kadar olduğu takdir edilmiştir.

b. Bükelice Zaviyesi: Edirne’deki Bükelice zaviyesi için Kanunî vakıflarından yapılacak yardımlar için vakfiyede: *“...zâviyede bir emîn ve dindâr ve mü’min-i maslahat-güzâr ve it’âm-ı fukarada naks ve ketmden perhiz-kâr ve şeyh-i sahib-vakar olan kimesneye yevmî iki akçe virülüb, âyende ve revende ve âzâde ve bende olan müsâfirîne taâm için yevmî yirmi akçe virile”*¹¹⁷ ifadeleriyle vâkif, Bükelice zâviyesi için de şartlarını belirlemiştir.

¹¹¹ Kanunî Vakfiyesi, 195-196.

¹¹² Kanunî Vakfiyesi, 195.

¹¹³ Kanunî Vakfiyesi, 195.

¹¹⁴ Kanunî Vakfiyesi, 197.

¹¹⁵ Kanunî Vakfiyesi, 197.

¹¹⁶ Kanunî Vakfiyesi, 197.

¹¹⁷ Kanunî Vakfiyesi, 199.

2.1.8. Vâkıfın Kurumlar için Tavsiyesi

Vâkıf, Kanunî Sultan Süleyman yaptığı bu vakıflara te'bîd şartını koyarak hizmetin devamlılığını istemiştir. Vakfiyede mütevellî başta olmak üzere bütün görevlilerin çalışma şartları açık açık beyan edilmiş, şarta uyamayanların cezalandırılması ve yaptığı ihlalin devamı durumunda ihraç edilmesi gerektiği vâkıfın şartları arasına girmiştir.¹¹⁸ Vakfın yönetiminde, eğitim, öğretim, sağlık ve sosyal hizmetlerinde çalışacak olanlarla ilgili tavsiyeleri ayrı ayrı beyan edilmiştir. Vakfın işlerinin yürümesi ve devamlılığın sağlanması için idari, dinî, eğitim-öğretim, sağlık ve sosyal hizmetlerin yapıldığı hayır kurumlarında istihdam olunan bir kimse belirlenen kurallara uygun şekilde görevini ifa edecektir. Görevini yerine getirmeyen ya da suç işleyen bir kimseye birincisinde nasihat edilecek, ikincisinde cezalandırılacak, aynı hareketlere devam ederse üçüncüsünde görevden ihraç edilerek o vazife şartlarına uygun başka bir kişiye verilecek.

2.2. Vakfın İdaresi ve Görevliler

Kanunî Sultan Süleyman, vakıfları tamamen dönemin geçerli hukukî kuralları ve usulü doğrultusunda yapmış ve ayrı bir vakfiye hazırlatmıştır. Bunun için de, vakıf terminolojisinde “*evkâf-ı sahiha-i lâzime*”¹¹⁹ şeklinde isimlendirilen vakıflar, bir hükmî şahsiyet haline gelir¹²⁰ ve vâkıf bu hükmî şahsiyetin tüzüğünü vakfiye adıyla düzenlenmiş ve bu tüzük vakfiyedeki şartlarla ortaya konulmuştur.

İslâm hukukunda vakfın yönetimi için tevliyet kelimesi kullanılmıştır.¹²¹ Bu görev de, şer'î hükümler ve vakfiyedeki şartlara göre vakfın işlerinin yönetilme yetkisidir.¹²² Kanunî, vakıfları için tevliyet hakkını, belirttiği şart doğrultusunda başka bir kişiye vermiştir ki, bu çeşit tevliyet hakkına sahip olanlara “*meşrûiyet üzere mütevellî*” ya da “*meşrûta mütevellî*” denmektedir.¹²³ Bunun için de ilk olarak atanan İslâm Bey ibn Cemal ve vakıf işlerini yönetme ve yürütmek üzere görevlendirilmiştir.¹²⁴

2.2.1. Mütevellinin Görevleri

Kanunî Sultan Süleyman vakfiyeyi hazırlatırken doğru, dürüst, âdil, dindar ve idareciliği bilen birisinin mütevellî olarak atanmasını şart koşmuştur. İslâm Hu-

¹¹⁸ Kanunî Vakfiyesi, 153-154.

¹¹⁹ Vakıf kitaplarında vakıflar, üç ana grupta toplanmıştır:

1. Osmanlı'lardan önceki İslâm ülkelerinden kalan “*evkâf-ı kadîme*”,

2. Mîrî arazinin temlikî suretiyle kurulan “*evkâf-ı irsadiye*”,

3. Osmanlı idareci veya halkından hayırsever kişilerin sadece kendi mülklerinden ayırdıkları mallarla kurdukları “*evkâf-ı sahiha-i lâzime*”dir. Bk. Yazır, *İrşadu'l-Ahlâf fi Ahkâmî'l-Evkâf*, 112-116.

¹²⁰ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 297.

¹²¹ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 297.

¹²² Ali Haydar, *Dürrü'Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, md. 103; Hilmi, *Ahkamu'l-Ahkâf*, md. 8.

¹²³ Hilmi, *Ahkamu'l-Ahkâf*, m. 8; Ali Haydar, *Dürrü'Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, md. 104.

¹²⁴ Kanunî Vakfiyesi, 201.

kukçuları mütevellinin, tevliyetle beraber nezaret görevini de üstlenmemelerini belirtmelerine rağmen, Kanunî vakıflarının ve Süleymaniye Külliyesi'nde tevliyet ve nezaret görevi tek kişiye verildiği görülmektedir. Vakfiyede belirtilen şartlar ve yukarıda açıklanan özelliklere sahip olduğu bilinen *İslâm Bey ibn Cemal* müteveli olarak atanmış ve görevleri de hazırlanan vakfiyede belirlenmiştir:

Buna göre vakıf mallarının artırılması için gereğini yapacak ve tevliyet görevini yürütecektir. Vâkîfın belirlediği şartlara göre sürekli vazife başında olacak, vakıf hasılatını toplama görevini ifa eden câbileri, sürekli denetleyecek ve hesapları eksiksiz alacaktır. Görevinde ihmal ve ihaneti sabit olan kişileri hemen işten uzaklaştıracaktır. Mazeret göstermeden vazifesini yapmayanlar önce uyarılacak, ihmaline devam ederse cezalandırılacak ve nihayet görevden uzaklaştırılacaktır. Vakıfların gelir-gider hesabı her yıl Dîvân-ı Âlî'de bulunan Kazaskerler ve Defterdarlara sunacak, onların doğruluğuna ittifakla karar vermesinden sonra dönemin padişahına takdim edecektir. Müteveli, vakıf binalarını sürekli denetleyerek, gereksinimlerini karşılayacak, tamire muhtaç olan mekânları hemen tamir ettirecek ve yıkık olan yerleri vakıf gâlesinden hemen yaptıracaktır.¹²⁵

Vakfı tamir ettiren, gelirleri toplanan ve bunları vakıftan yararlananlara tahsis ve teslim gibi mutata işleri yapmakla yükümlü olan mütevellinin¹²⁶ bu yaptıkları karşılığında bazı hakları bulunmaktadır. Kanunî vakıflarının ve Süleymaniye Külliyesi'nin en üst yönetici olarak, *vakıf üzerinde tasarruf hakkına*¹²⁷ sahip olan mütevellisi, İslâm Bey İbn Cemal'in çalışması karşılığında *ücret talep etme hakkı* olduğundan, vakfiyede günlük 100 akçe ödenmesi şarta bağlanmıştır.¹²⁸

2.2.2. Mütevellinin Muhasebesi

Vakıf tarihine bakıldığında mütevelliler hakkında çok şikâyetler olmuştur. Bunun asıl sebebi de, onlar hakkında hukukî bir düzenlemenin olmayışdır.¹²⁹ Gerçekten de fıkıh kitaplarında konu ile ilgili hükümlerin, genellikle içtihadî hükümler olmasından yer, zaman ve ihtiyaçlara göre farklılık arz ettiğini görüyoruz. Güven esasına dayanan tevliyet makamı, insanlar arasında ahlaki değerler azalınca işleyemez hale gelmiştir.¹³⁰ Bilindiği gibi İslâm hukukçularına göre güvenilir müteveli, vakıf mallarının muhasebe için ayrıntılı hesabını vermekle mükellef değildir.

Kanunî Vakfiyesinin gelir ve giderlerinin yazıldığı defterler mevcuttur.¹³¹

¹²⁵ Kanunî Vakfiyesi, 163-164.

¹²⁶ Ali Haydar, *Dürrü'Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, md. 1163.

¹²⁷ Kanunî Vakfiyesi, 117-118.

¹²⁸ Kanunî Vakfiyesi, 118.

¹²⁹ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 327.

¹³⁰ Ebû Zehra, *Muhadarât fi'l-Vakf*, 341; el-Kubeysî, *Ahkâmü'l-Vakf fi's-Şeriatü'l-İslamiyye*, 2/250-251.

¹³¹ BOA, MAD, nr. 1954.

Bunlardan birisini, vakıf işlerinin, gelir ve harcamaların nasıl yapıldığını bildiren muhasebe defterleri mevcuttur. Muhasebenin hâkimler ve hesap müfettişleri tarafından ve genellikle en az üç yılda bir yapıldığını bazı belgelerden öğreniyoruz. Vakfiyede geçen mevcut bilgilere göre Kanunî vakıflarının gelir gider hesapları her yıl, hem de devletin en üst makamlarına sunulduğu görülmektedir. Gerçi Kanunî vakıflarının, Fatih vakıflarında olduğu gibi bir nâzırı yoktur, fakat mütevellinin her yıl Osmanlı devlet yönetiminin başında bulunanlara hesap vermek zorunluluğu olmuştur.

2.2.3. Vakfın İdaresinde Çalışan Diğer Görevliler

Vakıfta iki gurup görevli vardır:

Birincisi vakfın amacını teşkil eden şahıs veya kurumlardır,

İkincisi ise, müesseseden beklenen gayenin gerçekleşmesi için çeşitli birimlerde çalışmasına zaruret derecesinde ihtiyaç duyulan görevlilerdir.¹³² Burada vakfın yönetiminde çalışan diğer görevlileri ve bunların çalışma şartları ile vakıftan aldıkları payları (vezâif) üzerinde durulacaktır.

Kanuni'nin yaptığı vakfın idaresi ve hizmetlerin yürümesi için başta tevliyet olmak üzere birçok tahsis edilen cihetler; dindar, hesap, defter tutma kurallarını ve anlaşma hazırlama esasları ile yazı yazmayı iyi bilen ve kalem ehlinde birisi olan kâtip ile vakıf gelirlerini toplayan Cabilerdir. Cabiler yanlarında yazı işine vâkıf, bilgili, doğru ve her konuda tedbirli olan birer cabi kâtipi bulunduracaklar ve toplanan tahlıl, zahire gibi ürünleri deftere yazacaklar.¹³³ Bunlarla beraber fâris (atlı) ve piyade (yaya) denilen güvenilir kimselerden ihtiyaç miktarı görevlendirerek vakfın korunması sağlanacaktır. Bunlardan fârislerin yevmiyesi beşer, piyadelerin ise dörder akçe olacaktır.¹³⁴

2.3. Vakıftan Süleymaniye Külliyesi İçin Yapılan Harcamalar

Süleymaniye Külliyesi için yapılan harcamaları sadece, vakfiyede belirlenen ücretlere göre değil, daha sonraki yıllarda tutulan defterlerle de mukayese ederek ortaya koymak gerekiyor. Çünkü vakfiyeler vakıfların ilk dönemine ait bilgi vermekte, ilerleyen yıllara ait değişim, dönüşüm ve gelişmeler hakkında malumat vermemektedir. Dolayısıyla yönetimlerin değişmesi üzerine incelenen defterde de görüldüğü gibi vakıfların gelir-gider durumlarında farklılıklar göze çarpmaktadır. 993-994/1585-1586 yıllarına ait deftere göre Kanuni Vakıflarının geliri; 3 341 733 akçe önceki yıldan devredilen, 420 110 akçe bakayâ kalanlardan tahsil edilen ve 5 277 759 akçe de malî yıl içerisinde vakıf idaresinin çeşitle kaynaklardan elde ettiği

¹³² Bu gurupta çalışan personel ayrıntılı olarak "Külliye'nin Yönetimi ve Denetimi" bölümünde incelenecektir.

¹³³ Kanunî Vakfiyesi, 120.

¹³⁴ Kanunî Vakfiyesi, 120.

miktar olup toplam 9 039 602 akçe olmuştur.¹³⁵

İncelenen defterdeki bilgileri de göz önüne alarak külliye için yapılan harcamaların iki grupta toplayacağız. Birinci grupta “el-vezâif” denilen görevliler ve ikinci grupta “masraflar” adıyla külliye kurumlarına yapılan harcamalar üzerinde durulacaktır. Harcamaların miktarlarını hem vakfiyede belirlenen hem de daha önce Ömer Lütfi Barkan’ın yazdığı makale ile bizzat incelediğimiz muhasebe defterine göre belirlenecektir.¹³⁶

2.3.1 Çalışan Personel İçin Yapılan Ödemeler (el-Vezâif)

Hem vakfiyede hem de muhasebe defterindeki kayıtlara göre Süleymaniye Külliyesi bünyesinde vakıf gelirlerinden harcama yapılan eğitim hizmetleri alanında bir Sıbyan Mektebi, dört ihtisas, bir Dâru'l-Hadis, bir Tıp Medresesi, sağlık ve sosyal hizmetlerde bir dâruşşifâ, bir imaret, mülazım hücreleri ve bir hamam, din hizmetlerinde bir cami, Kanuni Türbesi ve Hanım Sultan (Kadın Efendi) Türbesi bulunmaktadır. Hem vakfiyede hem de söz konusu defterde cami, medreseler, imaret, dâruşşifâ ve diğer kurumların giderleri ayrı ayrı kalemler halinde belirtilmiştir. Defterde giderlerin 2 724 536 akçe olduğu belirtilirken bunun 1 237 546 akçesi yani %45,4'ünün maaşlara gittiği görülmektedir.¹³⁷

a. Medreselerde Görelilere Yapılan Harcamalar: Bu bölümde başta 5 medresenin (Evvel, Sâni, Sâlis, Râbi' ve Dâru'l-Hadis) personel sayısının 21'er kişilik olduğunu ve vakfiyede verilen bilgilere uygun olarak, birer müderris, birer muîd, hücrelerde kalan 15'er öğrenci, birer bevât, birer ferrâş, birer kennâs ve birer de siracîden ibaret olduğunu görüyoruz.¹³⁸

Bu kadrolarda, vakfiyeye göre, medreselerin dördünde müderrislerin günlük ücreti 60, muîdlerin 5, öğrenciler ile diğer hizmetlilerin 2'şer akçe olarak belirlenmiştir. Böylece dört medreseden her birinin personeline günlük 103'er akçe ödenmiştir ve vakfiye ile incelediğimiz defterle uyum içindedir. Ancak defterde medrese-i evvel denilen dâru'l-hadis personeline 93 akçe değil de 253 akçe ödenmiştir.¹³⁹ Hâlbuki vakfiyede bu medresenin müderrisine 50 akçe tayin edilmiştir.¹⁴⁰ Bu medresenin personel sayısında bir artış yapılmadığına göre, diğer medreselerin personelinden farklı olarak bu medrese personelinin günlüklerine zamanla bazı artışlar yapıldığı ortaya çıkıyor. Bu artışların muhtemelen meşhur ulemanın

¹³⁵ BOA, MAD, nr. 1954, s. 2.

¹³⁶ Personel ve ücret hareketlerini BOA, MAD. Nr. 1954'te bulunan Muhasebe Defteri ile bunu inceleyen Ömer Lütfi Barkan'ın “Süleymaniye Camii ve İmaret Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586”, *Vakıflar Dergisi* 9 (Ankara 1977) tarihli çalışmasından yararlanılmıştır.

¹³⁷ BOA, MAD, nr. 1954, s. 8.

¹³⁸ Kanunî Vakfiyesi, 80-88.

¹³⁹ BOA, MAD, nr. 1954, s. 9.

¹⁴⁰ Kanunî Vakfiyesi, 80.

medreseye kazandırmak için yapıldığını düşünülebilir. Çünkü birçok örnekte olduğu gibi yetmiş eleman almada liyakate önem verildiğinden, yetkin müderrisleri medreseye kazandırmak için ücretlerinin artırıldığı görülmektedir. Bu durumda da dâru'l-hadis müderrisinin yevmiyesinin, vakfiyede belirlenen 50 akçeye 160 akçe ilave yapılarak 210 akçeye çıkarıldığını kabul etmemiz gerekir.

Tıp medresesinin 11 personeline günlük 40 ve suhtegân medresesinin tek olan müderrisine 15 akçe ödenmiştir.¹⁴¹ Böylece medreselerin 117 kişilik personeline günlük 720 ve yıllık 259 200 akçe ödendiğini görüyoruz. Ücretlerle ilgili mukayese, kurumların açılışında tanzim edilen vakfiye ile bundan 28 yıl sonra tutulan bir muhasebe defterine göre yapılmıştır. Bu iki dönem arasında ücretler arasında birkaç tanesi müstesna pek farklılık olmamıştır. Ancak bazı hizmet alanlarına yeni elemanlar alındığından personel sayısı artmıştır.

Elimizdeki vakfiye ve belgelere göre; Sıbyan Mektebi'nin üç kişilik personeline günlük 13, Dâru'l-Hadis Medresesi'nin 21 kişilik görevlilerine vakfiyeye yevmî göre 93, Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi' Medreselerinin 84 kişilik personeline yevmî olarak 412 akçe ödenmiştir. Tıp Medresesine gelince bunun da 12 kişilik çalışanına 43 akçe günlük verilmiştir.

b. Dinî Hizmetlerde Çalışanlara Yapılan Harcamalar: Bu bölümde cami ve türbelerde halka bilgi aktarımı yapan yaygın eğitim görevinde bulunan vaiz, hatip ve imam, sesleri ve duaları ile hizmet eden başta müezzinler olmak üzere duagûlar ve caminin yardımcı hizmetlerinde çalışan kişilerdir. Vakfiyede bunlar için belirli ücretler takdir edilmiştir.¹⁴² Bunlara ilave olarak benzeri tesislerin imam, hatip, müezzin ve diğer alanlarda cami hizmetlerini devam ettiren kalabalık bir görevli topluluğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Çünkü vakfiyede belirlenen görevli sayısı ile defterdeki görevli arasında bariz bir fark vardır. Bundan dolayı defterdeki bu sayıya Sultan Selim, Şehzâde Mehmed ve Cihangir camileri personeli de ilave edilmiş olabilir.

Vakfiyeye göre Süleymaniye Camii personeline ödenmesi gereken miktar 875 akçedir.¹⁴³ Fakat 993-994/1585-1586 yılına ait incelediğimiz muhasebe defterinde cami görevlilerinin sayısı 303, bunlara ödenen günlük ücret 990 akçedir.¹⁴⁴ Buradaki fazlalığın muhtemelen diğer camilerin görevlilerine ait olduğu ortaya çıkıyor.

Vakfiyede Kanuni Türbesinde çalışanlar için 139 görevli belirlenmiş ve bun-

¹⁴¹ BOA, MAD, nr. 1954, 9.

¹⁴² Kanunî Vakfiyesi, 88-115.

¹⁴³ Kanunî Vakfiyesi, 88-115.

¹⁴⁴ BOA, MAD, nr. 1954, 9-10.

lara 328 akçe ödenmesi öngörülmüştür.¹⁴⁵ Defterde ise türbe görevlileri 141 kişi olarak kaydedilmiştir. Bunlardan 134 kişiye günlük 2'şer akçeden 266, 7 kişiye de 29 olmak üzere toplam 295 akçe ödenmiştir.¹⁴⁶ Kadın Efendi Türbesi personeli için de vakfiyede 132 kişiye ödenen günlük ücret ise, 250 akçe,¹⁴⁷ defterde ise türbe görevlilerinin 136, ödenen günlük ücret 302 akçe olarak belirtilmektedir.¹⁴⁸

c. Sağlık ve Sosyal Hizmetlerde Çalışanlara Yapılan Harcamalar: Bu bölümde imaret, dâruşşifâ çalışanlarına yapılan ödemeleri ortaya koyacağız. Günlük yeme-içmenin hazırlandığı imaretin fonksiyonunu devam ettirmek için çaba sarf eden grup ve aralarında aşçı, ekmekçi, bulaşıkçı, pirinç ve buğday ayıklayanlar, yemek dağıtanlar ile bunlara nezaret edenlerle beraber vakfiyede ise 51 kişilik personele günlük 182 akçe ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁹ Deftere göre ise bunların sayısı 62, ödenen günlük ücret ise 218 akçedir.¹⁵⁰

Dâruşşifâ'da sağlık, ilaç hazırlama ve mutfağında çalışanların Vakfiyede dâru's-şifâ personelinin 30 kişi, maaşlar ve diğer masraflar için belirlenen miktar ise 392 akçedir.¹⁵¹ Bu durumda zamanla dâru's-şifâ personeline artış olmuştur. Buna paralel olarak giderlerde de bir artış olmuştur. Defterde yazılan gider kalemlerinden sadece dâru's-şifânın, personel ve aldıkları akçeler vakfiyede belirtilmiştir.

d. Vakıf Mutemetleri, Câbileri, Kâtipleri ve Diğer Hizmetliler

11 kişi olan vakıf mutemetlerine günlük olarak 53 akçe, 47 aded olan câbi ve kâtip topluluğuna 233 akçe ve 42 aded olan diğer hizmetliler için 175 akçe ödenmiştir.¹⁵²

Görülüyor ki, masrafların büyük kısmı vakfiyede belirtilen rakamlarla çelişmektedir. Bunun sebebi de paranın satın alma gücünün değişmesi gibi ekonomik sebepler, yangınlar, salgın hastalıklar, binaların harap olması gibi fizikî¹⁵³ ve nihayet vakfa yeni bina ve bunlar için yeni personel alınması ihtiyacından kaynaklanmıştır. Ancak yine de bir iktisat tarihçisinin bunların sebeplerini daha ayrıntılı bir biçimde incelemesi gerekmektedir.

¹⁴⁵ Kanunî Vakfiyesi, 165-168.

¹⁴⁶ BOA, MAD, nr. 1954, 10.

¹⁴⁷ Kanunî Vakfiyesi, 169-177.

¹⁴⁸ BOA, MAD, nr. 10-11.

¹⁴⁹ Kanunî Vakfiyesi, 120-139.

¹⁵⁰ BOA, MAD, nr. 1954, 11.

¹⁵¹ Kanunî Vakfiyesi, 139-151.

¹⁵² BOA, MAD, nr. 1954, 12-13.

¹⁵³ Barkan, "Süleymaniye Camii ve İmaret Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586", 109.

2.3.2. Süleymaniye Külliyesi Bünyesindeki Kurumlara Yapılan Masraflar

Bu bölümde vakfa bağlı hayır kurumlarına yapılan masraflar ile bunlara alınan eşyalar için ödenen paraların miktarları gösterilmiştir. Belirtilen masraflar için yıllık olarak **1 486 990** akçe ödenmiştir. Bunların gider kalemlerini şöyle sıralayabiliriz:

a. İmaretin Kileri İçin Yapılan Harcamalar

İmaretin kileri için yapılan alımlara yıllık 971 378 akçe ödenmiştir. Bu masrafların içinde et, un ve odun alımları, taşıma ücretleri ile misafirlere yapılan özel ziyafetler gibi hususlar da vardır.¹⁵⁴

b. Cami ve Diğer Hizmetler İçin Yapılan Harcamalar

Bu harcamaların içinde farklı kalemler bulunmaktadır ve harcama kalemleri şunlardır: Mevcut yıl içerisinde mevlid kandili kutlaması için 42 607 akçe, Hacca gönderilecek beş kişi için beşer binden 25 000 akçe, İmâm ve müezzinler başta olmak üzere bazı cami görevlilerine tatlı verilmesi için 6 800 akçe, Muharrem ayında aşûre için 2 824 akçe, Camide yapılan hatim yemekleri için 724 akçe, Sıbyan mektebinde okuyan öğrencilerin giyimleri için 13 323 akçe,

c. Dâruşşifâda sağlık hizmetlerinin aksamadan yürümesi için 124 987 olmak üzere toplam olarak 216 089 akçedir.¹⁵⁵

d. Cami ve türbeler için yapılan harcamalar: Bu kalemdeki harcamalar daha çok câmi ve türbelerin yapım, onarım ve gerekli ihtiyaç maddelerinin alımıyla ilgilidir. İncelediğimiz yıl içerisinde bu harcamalara 44 727 akçe ödenmiştir.¹⁵⁶

f. Diğer Masraflar: Karşılama odası için 8978 akçe, çeşitli masraflar için 7566 akçedir,¹⁵⁷ mühimmat ambarı için yapılan alımlar için ayrılan ödenek 178 797 akçe¹⁵⁸ ve vakıf eserlerinin bakım ve onarımı için de 59 454 akçe¹⁵⁹ yapıldığı görülmektedir.

2.4. Bakayâ

Görevlilerin ücretleri ve çeşitli kalemlere yapılan harcamalar neticesinde geriye kalan miktar 6 313 766 akçedir. Bu da bize Kanunî Vakıflarının girdi ve çıkıtısına gösterilen hassasiyeti, gelirlerin çok olduğunu ve bunları muntazam bir şekilde mütevelliyeye ulaştığını göstermektedir. Ayrıca bu defter ile vakfa yeni eleman alındığını, yeni binalar yapıldığını, vakıf gelirlerini toplayan câbilerin sayılarını,

¹⁵⁴ BOA, MAD, nr. 1954, 14-15.

¹⁵⁵ BOA, MAD, nr. 1954, 15-16.

¹⁵⁶ BOA, MAD, nr. 1954, 16.

¹⁵⁷ BOA, MAD, nr. 1954, 18.

¹⁵⁸ BOA, MAD, nr. 1954, 19.

¹⁵⁹ BOA, MAD, nr. 1954, 19.

yetenekli ve yetişmiş kişilerin medrese ile diğer kurumlara kazandırıldığını anlamaktayız. Vakıfların ve içinde yapılan hizmetlerin muntazam olması ile devletin eğitim, kültür ve medenî konumunu da tespit etme imkânı bulunuyor.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin uzun bir süre tarih sahnesinde kalmasını, ortaya koyduğu kurumlarında aramak gerekir. Başta vakıf müessesesi olmak üzere, oluşturulan birçok kurum devletin bekasına katkıda bulunmuştur. Özellikle vakıf kurumu, milletlerin sosyo-kültürel yapısı üzerinde çok olumlu etki yapmasından dolayı Osmanlılar sosyal barışı sağlamada bundan azamî ölçüde istifade etmişlerdir. Çünkü vakıf kurumu bugün sosyal devletin yaptığı sağlık, sosyal ve eğitim hizmetlerini yerine getirerek, sosyal patlamaları önlediği gibi vatandaşın devlete karşı bağlılığını perçinlemiştir.

Vakıfların iki yönlü yaptığı faaliyeti ile hem güç durumda olanların ihtiyaçları giderilmiş, hem istihdam sağlanarak birçok kimseye iş verilmiş, hem de medeniyet için bir ölçü olan eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmetler yerine getirilmiştir. Eğitim, sağlık ve sosyal alanlardaki hizmetlerin vakıflar sayesinde Allah rızası düşünülerek ücretsiz yapılmıştır. Harcanan miktarlar farklı olsa da, Osmanlı'nın bu döneminde din, eğitim, sağlık, sosyal ve diğer kültürel hizmetlerin devletin bir katkısı olmadan vakıflar tarafından yapıldığı görülmektedir. Söz konusu hizmetleri veren kurumların bütün ihtiyaçları, akademik ve idari hizmetlerde çalışanların ücretleri Kanuni Vakıfları tarafından karşılanmıştır.

Kanuni Vakfıyesi ile incelediğimiz defter arasında personel sayısı ve kurumlara harcanan miktarlar arasında çelişki olsa da dönemi itibariyle hem çalışanların ücretleri hem de gerekli malzeme için gerekli mâlî desteğin vakıf gelirlerinden karşıladığı kesin olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle eğitim başta olmak üzere, dinî ve sosyal hizmetlerde çalışanlara ve yetkin ilim adamlarını medreseye kazandırmak için dolgun ücret verilmiştir. Bu da bize Osmanlı'nın klasik döneminin zirvesi sayılan bu dönemin her alanda gelişmişliğini göstermektedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

A. VAKFİYELER

- Fatih Mehmed II Vakfıyesi, VGM. Yay. Ankara, 1938.
 Kanuni Sular Vakfıyesi, VGMA, D. 1388, (Kasa 120, Yeni Tasnif 67).
 Kanunî Şam Vakfıyesi, VGMA, D. 1391.
 Kanuni Vakfıyesi, VGMA, D. 1390, (Kasa 135, Yeni Tasnif 52).
 Kanuni Vakfıyesi, VGMA, D. 1390, (Kasa 140, Yeni Tasnif 45), (Vakfiyenin başka bir nüshası).

B. ARŞİV BELGELERİ

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emîrî, Sultan Murad III, nr. 9.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MAD, nr. 1954.
 İstanbul Müftülüğü Şeriyeciler Arşivi (İMŞSA), Evkâfî Hümayun, Sicil nr. 18/46-47, H. 1023
 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D. nr. 2803.
 BOA, Ali Emîrî, Sultan Murad III, nr. 9, Bursa kadısı Zekeriya b. Bayram'ın tuttuğu bir evkâf muhasebe defteri, H. 987.

C. KRONİKLER VE ARAŞTIRMALAR

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1997.
 Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
 Akgündüz, Ahmed. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: OSAY, 1996.
 Atâî, Nev'izâde. *Şakaiku'n-Nu'mâniyye Zeyilleri (Hadaiku'l-Hakaik)*. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
 Barkan, Ömer Lütfî. "Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586". *Vakıflar Dergisi* 9 (Ankara 1971), 109-161.
 Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahih-i Buhari*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
 Ebu Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
 Ebû Zehra, Muhammed. *Muhadarâtü'l-Vakf*. Mısır: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1971.
 Ebussuûd Efendi, *Risale Fî Ba'di Mesâilü'l-Vakf*. SK. Esat Efendi, nr. 1152.
 el-Kubeystî, Muhammed Ubeyd Abdullah. *Ahkâmü'l-Vakf fî Ş-Şeriatü'l-İslamiyye*. Bağdad: Matbaatü'l-İrşad, 1977.
 Gökbilgin, M.Tayyip. *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataa'lar*. İstanbul: İÜEF Yayınları, 1952, 497-502.
 Haydar, Ali. *Dürerü'Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Tabiat Matbaası, 1330/1912.
 Haydar, Ali. *Tertibu's-Sunuf*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1924.
 Hilmi, Ömer. *Ahkâm-ı Evkâf*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1307.
 İbn-i Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseyinî ed-Dımaşki. *Reddu'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*. Mısır: b.y., 1966.
 İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
 İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyin-Hüsameddin Efendi. *Evkâf-ı Hümayûn Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*. İstanbul: Dersaadet, 1335.
 Kürkcüoğlu, Kemal Edip. *Süleymaniye Külliyesi Mukaddime ve Metni*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1962.
 Mardin, Ebu'l-Üla. *Ahkâm-ı Evkâf*. İstanbul: Darülfünun Matbaası, 1926.
 Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
 Nesaî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
 Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
 Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

- Taşkın, Ünal. *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Trablusî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî et-Trablusî ed-Dımaşkî, *el-İs'âf fi Ahkâmî'l-Evkâf*. Mısır, b.y., 1292.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *İrşadu'l-Ahlâf fi Ahkâmî'l-Evkâf*. İstanbul: Ahmet Kamil Matbaası, 1330.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "18. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", *Vakıflar Dergisi* 18 (1984), 5-41.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf". *MEBİA*, 13/156.